

R. Nagy József

A munkáskolóniákban élő férfiak és nők közötti titkok, elhallgatások

Absztrakt

A szöveg magyarországi, jellemzően vidéki munkáskolóniákban élő férfiak és nők közötti titkok, elhallgatások jelenségét mutatja be. A dolgozat alapjául a kolóniákban végzett kulturális antropológiai terepmunka, illetve az e során készített interjúk szolgálnak. A szöveg az interjúk segítségével azt kívánja vizsgálni, hogy milyen jellegzetességekkel bírnak a titkok, elhallgatások a kolóniában élők között. Foglalkozik azzal, hogyan próbálja a férfi saját férfipresztízsét társai előtt titkok segítségével megővni. Hogyan próbálja a nő saját függetlenségét megőrizni, a másik nem irányítására kísérletet tenni? Hogyan próbálja meg mindkét nem anyagi különállását titkoltan megalapozni?

Kulcsszavak: kulturális antropológia, terepmunka, interjú, munkáskolónia, férfi és nő, titok, elhallgatás, szexualitás, alkoholfogyasztás, bántalmazás, evés, pénz.

Dolgozatomban arra vállalkozom, hogy egy a társadalomtudományokban klasszikus, társadalmi kontextus alapú diskurzuszvizsgálat során munkáskolóniákban lakó nőkkel és férfiakkal készített interjúkat elemezzek. Maguk az interjúk különböző kulturális antropológiai terepmunkáim során keletkeztek Magyarország jelentősebb vidéki kolóniáiban¹, s kivétel nélkül mindegyik mélyinterjú-szituációban került rögzítésre. Ezek lehettek életútinterjúk, témaorientált interjúk, életmódot kutató interjúk. Az elemzésbe bevont beszélgetések egy része másfajta indítékkal készült kutatások mellékterméke, nem jelen dolgozat céljaira készült, sok esetben évekkal ezelőtti interjúkból származik. Ezekben az esetekben a kolónialakókkal készített interjúk tartalmaztak valami olyan elemet, amely a munkáskolóniákban élő férfiak és nők közötti titkok, elhallgatások jelenségét értelmezte, árnyalta, magyarázta. Az interjúk más részének elkészítését már a téma kifejtése, azaz a jelenlegi szöveg elkészítése ösztönözte.

¹ A dolgozat alapjául szolgáló interjúkat 1994 és 2018 között az alábbi településeken rögzítettem: Alberttelep, Bánréve, Borsodnádásd, Edelény, Istenmezeje, Kazincbarcica, Kurityán, Lőrinci, Lyukóbánya, Miskolc, Ormosbánya, Ózd, Perces, Pét, Rudabánya, Rudolftelep, Sajószentpéter, Salgótarján, Szuhogy.

Ezeket 2018. nyarán rögzítettem úgy, hogy kifejezetten az előbb említett témakör állt a kérdezősködések középpontjában.

A munkáskolónia, mint helyszín, a munkások, mint alanyok elsősorban az organikusan létrejött településekkel szembeállítható sajátosságaik miatt indokolt. Ezek a telepeken többféle kulturális közegből származó, különféle vallású, hagyományú, identitású ember került egy közösségbe. Együttélésük a zárt, lakótelepi viszonyok miatt nagyon szoros, szociabilitást létrehozó, fejlesztő típusú volt (Dobák 2007: 160-162). Az a tény, hogy minden a ház, az udvar szeme előtt zajlott, szinte kívánta az egyéni, családi titkolózás létrejöttét. A két nem közötti titkok gyakorlatilag a biológiai örökség részeként minden helyen és időben működtek, működnek.

A munkások társadalmában az ivás – a dohányzás mellett – a normális férfiélet része. Ahogyan egy 20. század eleji leírásban olvasható: „Ha áldás volt a bányákban, akkor a munkás is jól keresett, [...] hegyen-völgyön lakodalom volt, Henczidától-Bonczhidáig folyt a bor és sör, s a munkás, a bányapolgár ezt megszokta, [...] s a jólét alább hagyott, az ivással nem hagytak fel, így lett a bányász alkoholista.” (Tóth 1907: 621)

Maga az ivás a férfi számára nem elítélendő dolog, csupán annak helytelen mértéke volt az. Más volt a megítélés nőkkel kapcsolatban. Ahogyan egy munkástelep mellett lakó parasztasszony megfogalmazta, a parasztok és munkások közötti különbségben a legnagyobb a nők ivása terén található. S ebben nem is az alkohol fogyasztásának a ténye, hanem a tett szimbolikus, a munkásnők hétköznapjait jellemző, parasztihoz képest szabadabb- és szabadosabb szellemisége volt a fontos. „Merthogy a munkásasszony akár a presszóba is elmehet egyedül, mink meg nem.”² – mondta. Erre ugyan található interjúkból származó adatok, de általánosnak azért nem mondható. A munkásasszonyok napközben, mikor a férfiak nem tartózkodtak az ivókban, szigorúan legalább párban, meg-megjelentek ott, s rövid ideig úgynevezett női italokat fogyasztottak.

Sokkal jellemzőbb volt ezzel szemben az otthoni szeszfogyasztás. A férfiak szeme elől elbújva, titokban fogyasztottak gyorsan felhajtható, édes, színes röviditalokat. „Napindító”³, „mosolykeltő”⁴, „kis édes”⁵, „egy kis pötty”⁶ volt ennek a porció italnak a neve. A közhelyes és irodalmias „kontyalávaló” kifejezést a kolóniákban sehol nem használták. Az italt a kamrában dugták el,

² Nő, 67 éves háztartásbeli, Szuhogy [Az interjúalany életkora minden esetben az interjú készítésének az időpontjában értendő.]

³ Nő, 58 éves laboráns, Kazincbarcica

⁴ Nő, 66 éves algépész, Lőrinci

⁵ Nő, 62 éves bérelszámoló, Perces

⁶ Nő, 59 éves raktárkezelő, Miskolc MÁV-telep

nőtársaikat ráutaló magatartással, kacsintással, jelbeszéddel csalták oda, s a zárt ajtók mögött hörpintették le az italt, 1-2 adagnál nem többet.

A férfiak alkoholfogyasztása merőben másképp alakult. A teljes nyíltságtól a kisszerű titkolózásig terjedő skálán minden típussal találkozhatunk. Egy esetben felesége zsarnoki uralma alatt szenvedő férj a konyhában található szekrény és a szoba között kis csövezeteket épített ki, a falat is átfúrta, így alvást mímelve szippantgatott a demizsonból. Egy idős férfi adatközlő⁷ pedig rendszeresen el-elhívott otthonába azzal az indokkal, hogy új és új dolgok jutottak az eszébe. Később bevallotta, az ő felesége az eseményalapú szeszosztás híve lévén, csak akkor engedélyezte a pálinkafogyasztást, ha volt „valami” indok. A látogató érkezése pedig ilyenek „valaminek” számított, olyan társadalmilag is elfogadható oknak, amely elfogadhatóvá tette az alkoholfogyasztást.

A titokban evés csak rövid ideig, a II. világháború vége felé, illetve az azt követő időszakra volt jellemző. Ehhez tudni kell, hogy a legjobb falatokat, a legtöbb ételmezt a munkásközösségekben is férfi kapta, kevesebbet a nő, még kevesebbet a gyerekek. Ebben nem különböztek a szegényparasztok, mezőgazdasági munkások, városi altisztek csoportjaitól. Ennek oka pragmatikus volt, így tudta a családfele munkaerejét rekreálni, s másnap pénzkereső munkát végezni. Több kolóniában is beszámoltak arról⁸, hogy mikor a közös és szűkös reggeli vagy ebéd után a gyerekeket kiterelték a lakásból játszani, iskolába menni, akkor az asszonyok az élelmiszeres szekrény ajtaja mögé bújva, lopva, rejtőzve titokban tovább ettek. Arra mindig nagyon ügyeltek, hogy a gyerekek ezt észre ne vegyék. Részben azért, hogy ne kívánják meg az ételt s ne kelljen visszautasítani őket, részben pedig azért, hogy több maradjon nekik.

A férfi elől eldugdosott tárgyaknak a helyszíne nyilvánvalóan mindig női területen volt, leggyakrabban a kamrában, néha a szennyesruha tárolójában. Ebben férfi jellemzően nem turkált. Kivétel nélkül minden kutatott kolóniában talákoztam olyan történetekkel, amelyekben az eldugott pénz, ital, érték megsemmisült, mert elrejtője elfelejtette, a rejtkehely vértlen felfedezésekor nem volt jelen, vagy elhunyt. A lekvárok alá eldugott, időközben lejárt takarékbetétkönyv, megszűnt valuta - nyugatnémet márka, jugoszláv dinár, pengő -, sok esetben lejáratott szavatosságú egzotikus étel, édesség, ital. Egy idős beszélgetőtársam⁹ arról panaszkodott, hogy a férje elől a csalamádé alá elrejtett értékpapírjai tönkrementek, mert a megbuggyanó savanyúságból kifolyt szaliciles-ecetes lé

⁷ Férfi, 80 éves géplakatos, Ormosbánya

⁸ Nő, 82 éves háztartásbeli, Rudabánya; nő, 78 éves gépszerelő, Ormosbánya; nő, 74 éves raktáros, Kurityán

⁹ Nő, 82 éves háztartásbeli, Rudabánya

szétáztatta azokat. Több kolóniában¹⁰ is előkerül az a nehezen hihető történet, mely szerint az asszony a használaton kívül lévő kéménybe rejtette megtakarított pénzét. A történet csattanója minden esetben ugyanaz volt: az erről nem tudó családtag befűtött, így füstté lett a megtakarítás is. Az egyik helyen a nagymama mentális betegségét, ahogyan mondták, „megbolondulását” is ezzel magyarázták¹¹.

A leggyakoribb titok és elhallgatás a közös, családi kasszán kívüli saját anyagiakkal kapcsolatban volt megfigyelhető. A leggyakrabban leplezett kérdés a saját célra fordított anyagi javak tényleges értékéről szólt. A számlán szereplő összeg elhallgatását vagy meghamisítását a férjek és feleségek többsége elkövette. Ez a tény egyebek között a pénz birtoklásának szimbolikus jellegére is utal. Aki rendelkezik fölötte, részben azé a hatalom és a szabadság. Egyes férfiakra jellemző volt, hogy fizetési cédulájukat eldugták, s otthon a valós keresetnél kevesebbet vallottak be¹². De az 1960-as, 1970-es években még az is mindennapos volt, hogy az asszonyok a pénz eltitkolását, s ezzel együtt veszendőbe menését megakadályozzák, a gyárkapu előtt várták férjeiket, s azonnal megmentették a kereset jó részét a család számára. Mivel a munkásokat akkoriban hetente fizették, ez a jelenség heti rendszerességgel ismétlődött¹³.

Érdekes fordulat figyelhető meg a kolónialakók vallással, vallásgyakorlással kapcsolatos viszonyában. Tudni kell, hogy a II. világháború előtt épített munkáskolóniákban pár kivételtől eltekintve (például Rudolftelep) mindenhol épültek templomok. Sőt, a munkaadók kifejezetten erőltették a vallás gyakorlását. Sok helyen pénzbüntetést kapott az a munkás, aki nem ment el a templomba. Ebben az időszakban betegségre, munkavégzésre hivatkozva sokan távol maradtak, „ellógtak” az istentiszteletekről, s titokban otthon múltatták az időt¹⁴. Az államszocializmus időszakában viszont éppenhogy azok titkolóztak, akik templomba jártak. A férjek rosszállása ellenére az asszonyok közül sokan titokban jártak templomba, tartották a kapcsolatot az egyházzal. De egyik volt párttag interjúalanyom¹⁵ parókában, kalapban, napszemüvegben ment el saját gyermeke keresztelőjére, hogy ne kellejen magyarázkodnia pártszervezetének tagjai és vezetőisége előtt.

A két világháború közötti filippikák, de egy Móricz kisregény, a Jószerencsét (Móricz 1914) egyik szereplője arról számol be, hogy a munkások erkölcsstelen

¹⁰ Férfi, 76 éves bányász, Rudabánya; Férfi, 81 éves vājár-bányamentő, Ormosbánya

¹¹ Nő, 82 éves háztartásbeli, Rudabánya

¹² Férfi, 80 éves termester, Rudolftelep; férfi, 75 éves meős, Salgótarján; nő, 66 éves telefonközpontos, Perces

¹³ Férfi, 72 éves villanyszerelő, Edelény

¹⁴ Férfi, 84 éves művezető, Diósgyőr-Vasgyár

¹⁵ Férfi, 50 éves villanyszerelő, Ozd

életet élnek. Amellett, hogy vallástalanok, isznak, baloldali eszméket vallanak, a szexualitás terén is kihívóan viselkednek. Partnereiket váltogatják, összefekszenek fűvel-fával, a házasságban nem hűségesek. Kutatásaim során ennek nyomát sem találtam. Egy interjúalanyom meg is fogalmazta, „A férfi akkor csalta meg az asszonyt, ha már lett valaki. Például az irodában dolgozott, vagy művezető lett. De munkás ilyet nem csinált!”¹⁶. Mivel nem voltak ilyen titkok, nem is kellett titkolózni. A házastársak mindent tudtak párjukról, előző kapcsolataikról. A közösség rendkívül zárt volt, minden a ház, a telep, a munkahely szeme előtt történt. Titkos légyottokra nem volt lehetőség. Nagy félreértések akkor történtek, ha az egyén kolónián kívüli párt választott magának.

A világnak azt a sajátosságát, hogy a férfiember csak akkor élhet teljes életet, ha annak egy részét asszonyok nélkül tölti el, egy interjúalanyom így fogalmazta meg: „Józsikám, ma a férfinek csak három helyen lehet nyugta a nők elől: ha horgászik, vagy a műhelyében dolgozik, vagy a vécén ül. Ezek a nyugalom helyei.”¹⁷ A témakör bővebb kifejtése céljából ezt követően célzott kérdéseket tettem föl férfi interjúalanyaimnak. A múlt századi szakirodalmak (vö: Braun 1909; Földes 1980; Laczkó 1989), a hétköznapi vélekedés arról szóltak, hogy a munkás férfi, kiváltképp a bányász durván bánik feleségével, gyermekeivel. Egy adatközlőm meg is fogalmazta: „Az asszonyverés bányászbetegség.”¹⁸

Férfi interjúalanyaim emellett azonban egyöntetűen állították, hogy a másik nem, a nők irányból érkező erőszak is létezik, s ilyet valamennyien átéltek már, s élnek át napjainkban is. Ez soha nem testi erőszak. Jól lehetett azonosítani a szeretetmegvonás, a szexualitás büntetési célzatú megvonása, a közösség előtti, illetve családi körben történő megalázás, a megszégyenítés kategóriáit. A kolóniák férfitársadalma presztízs-alapú, a kivívott tiszteleten alapul. Ennek bármiféle csorbítása a férfi közösségben betöltött pozícióját erodálja. Beszélgetőtársam így magyarázta nekem: „Figyelj, Jóska! Ez pont olyan, mint a bontottcsirkés reklám”¹⁹. És másnap már lekezelően néznek rád az emberek. Már te estél a szemükben. Már nem vagy igazi férfi! De közben tudják, hogy holnap ők lesznek a bontottcsirkés ember.”²⁰

A kolóniák férfitársadalma a megoldást az ilyen események elhallgatásában, jelentőségük kisebbitésében találta meg. Mivel azonban majd’ mindenki átélt ilyen eseteket, s a zárt lakótelepi életmód ezek eltitkolását nem tette lehetővé,

¹⁶ Férfi, 88 éves kovács, Rudabánya

¹⁷ Férfi, 86 éves hidegüzemi művezető, Diósgyőr-Vasgyár

¹⁸ Férfi, 67 éves vājár, Rudolftelep

¹⁹ Az 1970-es évek második felében készült rajzos reklámfilmben a hazatérő pipogya férjet a házastárs feleség fogadja, majd mikor megtudja, hogy az nem bontott csirkét hozott, megalázó módon megszidja.

²⁰ Férfi, 86 éves hidegüzemi művezető, Diósgyőr-Vasgyár

nyílt titokként kezelték őket. Mindenki tudott róla, tudni vélte vagy sejtette, de komoly beszélgetésekben nem említette. Ugyan férfiak között gyakran előkerült a „Na, mi van! Félsz az asszonytól?”²¹ kérdés, de az inkább a tréfás kiszólások számát gyarapította, aminek a tétje legtöbbször egy bátorságot igénylő tett – italozás, munkaidő utáni szórakozás - végrehajtása volt. Az interjúalanyok elbeszélése szerint ezt a témát tabuként kezelték, s komoly hangvételű beszélgetésekben nem vették elő, társadalmi prűdéria jellemezte. Találón beszélt erről egy másik interjúalanyomtól: „De erről hallgatni kell. Nem beszélünk róla. Tudjuk, de nem emlegetjük. Hallgatunk, mint a sír. Ez a közös titkunk, amiről mindenki tud.”²²

Irodalom

Braun Róbert 1909. Adatok a vidéki munkásság életéhez. *Huszedik Század*, I. kötet, 513–527. p.

Földes György 1980. Az újpesti munkásság életviszonyai az 1930-as években. *Történelmi Szemle*, 1980/2. 309–318. p.

Dobák Judit 2007. Mental maps in the Ironworker's Colony in *Miskolc-Diósgyőr*. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica Tom. 12. Fasc. 2.* 157-166. p.

Lackó Miklós 1989. Gépgyári munkások az 1930-as években. *Századok*, 1989/1–2. 3–41. p.

Móricz Zsigmond 1914. *Jószerecsét*. Athenaeum, Budapest.

Tóth Imre 1907. Az alkalmazott hygiene a bányászat és kohászatnál. *Bányászati és Kohászati Lapok*. 2. kötet, 617–627. p.

Summary

Secrets and hushes among men and women living in workers' colonies.

The article presents the phenomenon of secrets and concealments between men and women in Hungary, living predominantly in rural working colonies. The text is based on cultural anthropological fieldwork and interviews. Through the interviews the text analyzes the special characteristics of secrets and concealed stories of those living in the colonies. How does a man try to protect his male-prestige by keeping a secret? How does a woman try to secure her independence? In what ways does she try to control the man? How do both genders try to establish financial independence in secret?

Keywords: cultural anthropology, fieldwork, interview, worker colony, male and female, secret, concealment, sexuality, alcohol, violence, eating, money.

²¹ Férfi, 56 éves TMK-villanyszerelő, Kazincbarcika

²² Férfi, 88 éves marós, Borsodnádásd